

Aproximació a la cronologia de la introducció del francès com a llengua vernacla a la Catalunya del Nord (segles XIX-XX)

Brauli Montoya Abat

Universitat d'Alacant

brauli.montoya@ua.es

Recepció: 18/02/2014, acceptació: 04/06/2014

Resum: L'article és un intent de reconstrucció del procés de substitució del català pel francès a la Catalunya del Nord a través de les notícies indirectes recopilades en una sèrie de textos i autors dels segles XIX i XX. S'enceta amb el moment històric previ a la introducció del francès (finals del segle XVIII i primers anys del XIX), continua amb les referències a la interrupció de la transmissió intergeneracional del català al si de la classe alta de Perpinyà, que comprenen de mitjan segle XIX a principis del XX, i es clou amb l'escampament del procés a tot el territori durant la resta del segle XX.

Mots clau: substitució lingüística, català, francès

Aproximación a la cronología de la introducción del francés como lengua vernácula en la Cataluña del Norte (siglos XIX-XX)

Resumen: El artículo es un intento de reconstrucción del proceso de sustitución del catalán por el francés en Cataluña del Norte a través de las noticias indirectas recopiladas en una serie de textos y autores de los siglos XIX y XX. Comienza en el momento histórico previo a la introducción del francés (finales del siglo XVIII y primeros años del XIX), continúa con las referencias a la interrupción de la transmisión intergeneracional del catalán en el seno de la clase alta de Perpiñán, que comprenden de mediados de siglo XIX a principios del XX, y se cierra con la expansión del proceso a todo el territorio durante el resto del siglo XX.

Palabras clave: sustitución lingüística, catalán, francés

Reconstructing the process of linguistic shift of Catalan by French in Northern Catalonia (XIX – XX centuries)

Abstract: The article is an attempt of reconstructing the process of linguistic shift of Catalan by French in Northern Catalonia through indirect collected news in a series of texts and authors of the nineteenth and twentieth centuries. We begin with the historical period before the introduction of the French (late eighteenth and early nineteenth century), continues with references to the interruption of the intergenerational transmission of Catalan within the upper class of Perpignan, comprising of mid-nineteenth century to early twentieth century, and ends with the spreading throughout the process to all the territory for the remainder of the twentieth century.

Key Words: linguistic shift, Catalan, French

Aproximació a la introducció del francès com a llengua vernacla a la Catalunya Nord (segles XIX-XX) 35

Brauli Montoya Abat (2014)

Llengua, Societat i Comunicació, núm. 12 <http://revistes.ub/index.php/LSC/> lsc@ub.edu

1. LES PASSES PRÈVIES

Com sabem, la part de l'extrem nord de Catalunya situat entre les serralades pirenaïques de l'Albera, al sud, i les Corberes, al nord, va ser segregat el 1659, de la monarquia hispànica per integrar-se a la francesa (Iglésias 1998). Des d'aleshores, el procés castellanitzador que s'havia iniciat a tot arreu de l'encara Corona d'Aragó comença a canviar el signe lingüístic en veure's substituït en aquell fragment septentrional del país per un procés francesitzador. Tanmateix, l'efecte de les mesures legals que aniran imposant de manera implacable el francès no serà immediat: la població tardarà a aprendre aquesta llengua i, així que l'haurà adquirida, en farà un ús ocasional quan serà imprescindible (Sala 1995). Encara a finals del segle XVIII la llengua pròpia del país conservarà l'exclusivitat en els usos col·loquials de la societat nord-catalana:

«Langue vernaculaire, le catalan est en 1780 et demeure en 1820 la seule langue de communication orale couramment utilisée. Cette situation s'étant prolongée jusqu'au début du XXème siècle, le constat ne mérite pas qu'on s'y attarde. (...) Jusque dans les hautes sphères de la société, dans les milieux les plus francisés, le catalan demeurerait donc l'unique langue domestique (...) les habitants de plusieurs communes parlent exclusivement le catalan (...) la majorité des habitants de Perpignan comprenaient et parlaient un peu le français, que la majorité des habitants de la plaine ou des vallées principales le comprenaient un peu mais ne le parlaient pas; le Haut-Vallespir, les Aspres, le Haut-Conflent et la Cerdagne restaient quant à eux massivement étrangers à la langue officielle.» (Brunet 1986: 519-521)

En consonància amb aquestes afirmacions, els testimonis de principis del segle XIX que podem recopilar ens indiquen que la presència del francès és encara tímida. Ara bé, ja podem observar una lenta progressió d'aquesta llengua sobre el català durant els primers decennis del Nou-cents. Així, el 1807 el bisbe de la diòcesi perpinyanesa deia dels seus feligresos que no estaven prou familiaritzats amb el francès:

«Ne sont pas assez familiers avec la langue française [ja que el català és] une simple nécessité pratique mais aussi un choix hautement revendiqué.» (*apud* Anguera 1997: 22)

Però dotze anys després, la *Géographie du département des Pyrénées Orientales* (1819) ja destacava la presència del francès a la capital del territori que analitzava:

«La langue catalane est seule en usage chez le peuple... Le peuple de Perpignan comprend et parle peu les français, celui des campagnes le comprend mai ne le parle pas.» (*apud* Peytaví 2010: 106)

I dèset anys més tard, Jaubert de Paçà, a les seues *Recherches historiques sur la langue catalane* (1824) [*apud* Prat i Vila, eds., 2000: 133-134] ja fa constar que el francès és també conegut a la zona rural:

«La présence d'un certain nombre de Français dans cette province, et l'obligation de traiter toutes les affaires publiques dans leur langue (...) La présence d'une armée française familiarisa le peuple avec une langue que trop les motifs lui avait fait repousser jusqu'à ce jour. Elle pénétra dans les campagnes, y fut tolérée ou adoptée par le cultivateur (...). Toutefois, la nécessité, pour plusieurs classes d'individus, de connaître la langue française et de la bien parler, n'a pu, depuis la révolution, les faire renoncer à la langue catalane. Elle est, encore aujourd'hui, généralement admise, non-seulement par le peuple, mais encore par les classes riches. On parle français avec les étrangers et dans toutes les réunions publiques. On y renonce dans l'abandon de la vie privée, et dans les rapports particuliers.»

Emperò, aquest autor fa constar que el català «resisteix», fins i tot al si dels sectors benestants, on el francès no ha penetrat «encara». És a dir, aquest autor suposa implícitament que les classes altes acabaran renunciant a la llengua catalana (si no, no usaria l'adverbi de temps *encore*). Per què ho diu? Perquè ha vist que aquest estrat social ja ha abandonat —en l'època que ell viu— altres llengües de França? És l'exemple proper de l'occità? O potser Jaubert de Paçà, nascut a Ceret (Vallespir) i mort a Perpinyà [*apud* Prat i Vila, eds., 2000: 3], ja coneixia algun cas d'abandó del català entre les *classes riches* perpinyaneses i suposava que el fenomen aniria en augment?

Després d'aquesta referència de 1824, no tornem a tenir notícies d'un hipotètic procés de substitució del català fins que entra en acció el potent sistema educatiu francès. Efectivament, poc després de la mitjanja del segle XIX, coneixem una enquesta oficial (1864) que ens informa que entre el 33 % i el 46'5 % de la població en edat escolar del departament dels *Pyrénées-Orientales* no saben parlar francès (Marfany 2001: 486). Això significa que una clara majoria (entre un 53'5 % i un 67 %) dels infants nord-catalans ja dominen el francès a nivell oral i que, amb una bona «pedagogia» aplicada a la resta, hom aconseguirà la universalització del francès a la Catalunya del Nord, tal com procuren alguns mestres:

«Leçons pratiques de grammaire dans lesquelles l'orthographe d'usage est enseigné au moyen de la langue catalane.» (J. Mattes 1866, *apud* Verdaguer 1992: 80)

Aquest aprenentatge assenta les bases perquè es pugui acomplir la passa següent: l'eliminació del català com a llengua vernacla dels nord-catalans. Torna a ser simptomàtic un nou encara, si bé ara té una amplitud més gran ja que es refereix a tota la població:

«Los fills de tot lo Rosselló parlan encara catalá com en las edats pasadas.» (Lluís Cutchet 1866, *apud* Anguera 1997: 23, 4)

Si el parlen encara és perquè la previsió (implícita) que es fa el 1866 —en base a l'expectativa que hi deu haver creat el retrocés de la llengua occitana veïna— és que deixarà de ser així en un futur, tal com anunciava Jaubert de Paçà (1824), sense pretendre-ho, per a les classes altes 42 anys abans i, com veurem de seguida, que acabarà acomplint-se.

2. EL FRANCÈS COM A LLENGUA FAMILIAR

En efecte, tal com deduïm de les paraules de Milà i Fontanals el 1867, a Perpinyà, que és on, segons la *Géographie du département des Pyrénées Orientales* (1819), primer havien començat a posar en pràctica el francès, és també on primer compareix la interrupció de la transmissió intergeneracional del català:

«Parlamlo sempre qu'es deu y's pot parlar [el català], y no'l fem malbé á gratsient per semblar més pulits ó més sabis, com alguns presumits de las ciutats i alguns mestres de fora, ó com algun desnaturalisat perpinyanés o valenciá que castiga als seus fills si se'ls escapa una paraula de la llengua de llurs avis qu'es la seva propia.» (*apud* Anguera 1997: 107)

Milà no atribueix l'inici de la substitució lingüística a un origen social elevat, però la mateixa citació, que apliquem també al procés equivalent ocorregut al País Valencià, on hem verificat que la burgesia urbana n'és el principi (Montoya i Mas 2011: 83), deixa fora de dubte aquesta qüestió. Dissortadament, les contribucions més recents sobre el tema no han indagat en el procés d'interrupció de la transmissió intergeneracional del català

Aproximació a la introducció del francès com a llengua vernacla a la Catalunya Nord (segles XIX-XX)

(Kremnitz 2013) i ens hem de conformar a seguir recopilant dades esparses, sovint indirectes, com les que ens aporten autors que s'hi fixen, com Milà.

La majoria dels autors, però, no reparen en el fenomen concret i ens obliguen a reconstruir el procés d'una manera més temptativa. Són els casos de dos nord-catalans: Carles Bosch de la Trinxeria (*Records d'un excursionista* 1887) i Gaston Vuillier (*Voyage aux îles Baléares* 1888). Tots dos parlen —en els anys 80 del segle XIX!— de la catalanitat del seu país com un fet del passat:

«Lo Rosselló ha sigut terra catalana, ho és encara per entusiastes catalanistes (...) la llengua catalana que parlaven los il·lustres cabdills de Castellnou, de Canet, de Montesquiu, de Corsaví, és morta, ben morta, completament absorbida per la francesa. Sols s'ha conservat en les valls dels Pirineus, i encara.» (Bosch de la Trinxeria 1887: 85)

«Les chants sont fort anciens; je les avais entendus dans la Catalogne française, où les vieilles coutumes vont se perdant de jour en jour. Les Minorquins me paraissent, du reste, avoir conservé la plupart des coutumes catalanes dans toute leur intégrité (...) Un jeune homme gratte une guitare et nasille un chant ancien. J'ai entendu cela en Roussillon, dans mon enfance, et ce vieux souvenir me va au coeur.» (Vuillier 1888)

Bosch de la Trinxeria recorre de bell nou a l'adverbi *encara*, i no una volta, sinó dues voltes: al principi («terra catalana, ho és *encara*») i al final de la citació («Sols s'ha conservat en les valls dels Pirineus, i *encara*»). Vuillier compara la seua terra nadiua amb l'illa de Menorca, on troba ben viu el folklore que ell ja dona per mort a la Catalunya del Nord.

Altres autors nord-catalans de la mateixa època ens donen informació del seu aprenentatge familiar del català en pobles de la comarca rossellonesa. L'un, Carles Grandó, ve al món a Tuïr el 1889:

«Nostra llengua (...) És la que els meus pares parlaven, / la vaig xuclar al pit de la mare.» (Poema «Cambra d'estiu», *apud* Prat i Vila 2000: 595)

L'altre, Pierre Fouché, naix a Illa el 1891:

«Né a Ille-sur-Têt, de parents roussillonnais, nous avons parlé presque exclusivement roussillonnais jusqu'à l'âge de huit ans, hors de l'école. Ce n'est que plus tard, après nos études à la Faculté de Toulouse, que nous l'avons de nouveau pratiqué, et que nous l'avons pour ainsi dire réappris.» (Fouché 1924: VI-VIII)

Aquests dos casos d'intel·lectuals rossellonesos mostrarien que a finals del segle XIX, entre la classe benestant dels pobles, que era la que podia pagar estudis als fills, el català era —encara— la llengua d'ús familiar corrent. Segurament això, com ens suggereix la citació de Milà, ja no devia ser així al si del mateix sector social a Perpinyà. Efectivament, un bon observador —extern— de la realitat nord-catalana del moment, el dialectòleg mallorquí Antoni M. Alcover, després d'arribar a Perpinyà el 1906 per començar l'estudi de la llengua, confessa que se li fa difícil la seua comesa perquè «tothom parla francès» (Alcover 03/08/1906). És evidentment exagerat el *tothom* perquè ja sabem que els processos de substitució lingüística no són tan ràpids, però ens fa palès que, com a mínim al si de les jerarquies eclesiàstica i civil, que agrupaven la mena de persones que solien acollir Alcover en les seues eixides dialectals (Montoya 1992: 397), la francesització ja era prou estesa. Ara bé, no totalment, perquè el mateix Alcover, en la seua visita uns dies després a Montlluís (Conflent), en un estanc on feia enquesta,

«[...] entren dos senyors, un d'ells de Perpinyà, y, com mos veuen y s'enteren de lo que feym, el de Perpinyà mos diu:

—*Mais vustès, fent enraunar aquexa gent, trubarán pas lu veritable catalá.*»

(Alcover 09/08/1906)

És a dir, el de Perpinyà, que li va parlar en català, era un *senyor*. Però no ens estranyaria que aquest representant de la burgesia perpinyanesa fos ja una raresa dins el seu grup social. No debades, el bisbe de Perpinyà, en una diatriba sostinguda amb Alcover al voltant de l'esdevenidor del català a la Catalunya del Nord, afirma que la llengua la salvaran sobretot els de fora de Perpinyà, que són la immensa majoria. Així és com ens ho explica Alcover:

«Monsenyor está en que no corre cap perill de desaparèixer, perque es encara el llenguatge qu'usen en família casi tots els catalans francesos, sobre tot els de fora-Perpinyà, que son l'immensa majoria.» (Alcover 12/08/1906)

Altra volta fa aparició l'adverbi de temps *encara*: ara referit als qui l'usen en família, i de qui hom no espera, per tant, que continuen fent-ho durant massa temps més; probablement, entre d'altres raons, perquè els de la capital ja no ho fan (i això a pesar de no ser aleshores la majoria dels nord-catalans). Aquesta involució general del català i la davallada més pronunciada de Perpinyà es va afermant, tal com ens permet constatar Alcover sis anys després (1912), en una nova excursió que fa pel territori nord-català:

«De Portbou passam a Cervera de la Marenda, aont sentim més francès que no rossellonès o catalá de França. A les altres estacions fins a Salses sentim les dues llengües entropol·lades, pero a l'estació de Perpinyà, la caporal, no sentim casi gens de catalá: casi tot es francès.» (Alcover 15-16/04/1912)

Alcover observa, viatjant també per terres de llengua occitana, que el contrast sociolingüístic entre Perpinyà i els pobles del seu departament és paral·lel al que troba en la llengua veïna, on els nuclis urbans majors parlen molt més francès que occità:

«Es que les ciutats grans i... les petites están molt afrancesades, no sols a Provença, sino a tot el Mitx-dia de França, inclús el Rosselló.» (Alcover 15/05/1912)

És evident que el context polític francès condiona per igual ambdós dominis lingüístics, si bé l'occitanòfon, inclòs des de molt abans dins les fronteres polítiques franceses, inicia més aviat el procés de substitució lingüística; si més no, la primera mesura legal que afecta Occitània, l'*Ordonnance de Villers-Cotterêts*, es retrotrau al 1539 (Kremnitz 2013: 23), mentre que a la Catalunya del Nord hem d'esperar al 1700 per trobar el primer edicte que imposa l'ús del francès (Iglésias 1998: 54-55). Això vol dir que la substitució de la llengua occitana per la francesa, feta visible als nuclis urbans propers a les terres de llengua catalana, com els que esmenta Alcover (Narbona, Avinyó, etc), faria de model, primer per a Perpinyà i, des d'ací, per a la resta del territori nord-català, el qual seguiria, amb el corresponent desfasament temporal, la cronologia de les àrees rurals occitanòfones. La datació de la pèrdua de l'occità, estudiada per Bernissat (2012: 491) amb una gran precisió, ens il·lustra sobre el procés lleugerament posterior que s'engegaria a la Catalunya del Nord:

«On sait que l'occitan a depuis longtemps déserté les centres urbains (*circa* 1900). Il semble donc logique que l'on considère que les locuteurs natifs sont quasiment absents de ces territoires. Les ruraux qui s'y sont installés après 1900, soucieux de modernisme, n'ont pas transmis la langue à leurs enfants.»

3. EL CATALÀ CESSA DE TRANSMETRE'S

D'acord, doncs, amb la cronologia occitana, hem de suposar per a la Catalunya del Nord una generació més —com a mínim fins als anys 30 del segle XX— abans d'assistir al trencament definitiu de la transmissió intergeneracional. Així, durant el primer terç de la passada centúria, assistim a alguns exercicis de lamentació, més o menys sincers, que albiren una mort pròxima del català:

«[...] malgré son contact permanent avec la langue française, la langue catalane s'obstine à ne pas mourir et il faut croire qu'elle resonnera longtemps encore dans ce petit coin de terre bien française qu'est le Roussillon catalan.» (L. Pastre 1913; *apud* Vila 1994, 186-187)

«[...] la llengua catalana, qui és encara y, si Déu vol, no deixarà may d'esser parlada en els pobles del Rosselló y fins, pesi a qui pesi, en la meteixa ciutat de Perpinyà (...). Y mentres la mamà esgarrapa-l francès quan parla a la nina petita, si devant d'aquesta se dirigeix al marit o als fills grans torna a la llengua dels avis: y a la menuda aprèn dues llengües. (...) se pot afirmar que-l català serà encara parlat en pobles y viles del Rosselló durant centúries. (...) la llengua de les nostres mares (...) seria criminal de deixar perdre.» (E. Caseponce 1931; *apud* Prat i Vila 2000: 591-592)

Ens adonem en aquestes citacions de 1913 i 1931 de la persistència de l'*encara* (o *encore*), un ús ja tòpic que ha traït el pensament real dels nord-catalans que han reflexionat sobre l'esdevenidor de la pròpia llengua. Així mateix, ambdues citacions, però sobretot la més tardana (1931), són una invocació (desesperançada) al manteniment del català, que acabarà deixant-se de transmetre a partir del segon terç del segle XX. Ho constatem en fragments com els que segueixen:

«[...] la generació nascuda als anys 30 i 40 és l'última a haver rebut el català com a llengua materna. (...). De la generació nascuda als anys 50, la meua, tots entenem el català (jo he sentit els meus pares parlar-lo amb els meus avis tot al llarg de la infància). Però pocs han fet el salt de parlar-lo. Jo he pronunciat la meua primera frase en català als 18 anys perquè he volgut.» (Jacquet 1999: 112)

«Del 1954 al 1982 (...). L'emigració de la gent de les valls altes cap a la plana i Perpinyà significa lingüísticament la pèrdua d'un sector important de població que conserva fidelment la llengua catalana. Per tot això, a mitjan segle XX (...) la totalitat de les famílies que havien conservat el català es passen al francès. (...) A partir d'aquell moment, doncs, el català cessa de ser llengua materna per als joves nord-catalans.» (Verdaguer 1992: 82)

«Les generacions de la primera part del segle XX tenien el català com a llengua materna i s'expressaven naturalment en català en la vida de cada dia. (...) El cert és que van permetre que les generacions més joves, nascudes en la segona meitat del XX, sentissin diàriament la llengua catalana a casa, al carrer, al treball.» (Baylac-Ferrer 2009: 15-16).

«[...] la plupart des locuteurs du catalan font partie d'une population qui est intégrée socialement et active sur le plan ethnolinguistique mais qui n'est plus en âge d'avoir des enfants.» (Marley 1995: 102).

Com a confirmació del procés que hem anat reconstruint fragmentàriament, la darrera enquesta realitzada a la Catalunya del Nord (2004) ens informa que el coneixement del català parlat (amb una bona expressió) es limita a un 18 % de la població nord-catalana; que un 7 % l'usa amb els seus pares i que un 4 % el fa servir amb els amics i a les botigues, i, finalment, que la transmissió a les noves generacions es redueix a un insignificant 1'1 %. (Querol 2007; Puig 2007).

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, ANTONI (1901-1923). *Dietaris*. A cura de M. Pilar Perea. Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears. Palma, 2001 [CD].

ANGUERA, PERE (1997). *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries.

BAYLAC-FERRER, ALÀ (2009). *Catalunya Nord. Societat i identitat. Reflexions, vivències i panorama català*. Canet de Rosselló: Trabucaire.

BERNISSAT, FABRICE (2012). «Combien de locuteurs compte l'occitan en 2012?». *Revue de Linguistique Romane*, Tome 76, 303-304, 467-512.

BOSCH de la TRINXERIA, CARLES (1887). *Records d'un excursionista*. Figueres: Brau edicions, 2005.

BRUNET, MICHEL (1986). *Le Roussillon: Une société contre l'état (1780-1820)*. Tolosa: Association des Publications Université-Le Mirail: Eché.

FOUCHÉ, PIERRE (1924). *Phonétique historique du roussillonnais*. Genève: Slatkine Reprints, 1980.

KREMnitz, GEORG (dir., 2013). *Histoire sociale des langues de France*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

IGLÉSIAS, NARCÍS (1998). *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*. Vic: Eumo Editorial.

JACQUET, GERARD (1999). «Situació de la llengua a la Catalunya Nord» *El català. Un debat a finals del segle XX*. Barcelona: La Busca Edicions.

MARFANY, JOAN-LLUÍS (2001). *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*. Barcelona: Empúries.

MARLEY, DAWN (1995). *Parler catalan à Perpignan*. Paris: L'Harmattan.

MAYOL, MIQUEL (1992). «Mecanismes de la francesització». *Qui sem els catalans del Nord*. Perpinyà: Associació Arrels, 155-160.

MONTOYA, BRAULI (1992). «Per una recerca de la llengua parlada en català». *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de València / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, V, 391-417.

MONTOYA, BRAULI; MAS, ANTONI (2011). *La transmissió familiar del valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

PEYTAVÍ, JOAN (2010). *Antroponímia, poblament i immigació a la Catalunya moderna. L'exemple dels comtats de Rosselló i Cerdanya (segles XVI-XVIII)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

PRAT, ENRIC; VILA, PEP (2000). *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*. Canet de Rosselló: Trabucaire.

— (eds., 2000). *F. Jaubert de Paçà, Recherches historiques sur la langue catalane (1824)*. Canet de Rosselló: Trabucaire.

PUIG, GENTIL (2007). «Enquestes sociolingüístiques a la Catalunya Nord». *Aïnes noves*, 1, 5-97.

QUEROL, ERNEST (ed., 2007). *Llengua i societat als territoris de parla catalana a l'inici del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SALA, RAMON (1995). «Perduració de l'ensenyament del català a la Catalunya del Nord al segle XVIII». *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Perpinyà*. Barcelona / Perpinyà: Institut d'Estudis Catalans / Universitat de Perpinyà, 47-52.

VERDAGUER, PERE (1992). «Llengua i sociolingüística». *Qui sem els catalans del nord*. Associació Arrels: Perpinyà, 71-87.

VILA, PEP (1994). «Notes a un vocabulari francès-català de 1917». *Miscel·lània Germà Colón 1*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 179-199.

VUILLIER, GASTON (1888). *Voyage aux îles Baléares*. Paris: Les Editions Errance 1982.